

מנגנוני שליטה בחברה החרדית

תומר פרסיקו

RCEC
מרכז רובינשטיין
לאתגרים חוקתיים

נייר מדיניות 2 (ספטמבר 2025)

מנגנוני שליטה בחברה החרדית

תומר פרסיקו

מרכז רובינשטיין לאתגרים חוקתיים שבאוניברסיטת רייכמן הוא המרכז האינטלקטואלי הראשון בעולם המתמודד עם האתגרים הדחופים ביותר הניצבים בפני מדינת ישראל ובעולם המערבי ומציע כיצד להתמודד עימם. המרכז נוסד בתרומתו של פרופ' אמנון רובינשטיין ז"ל, חתן פרס ישראל לחקר המשפט ושר החינוך לעבר.

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר, כל חלק שהוא מהחומר בנייר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בנייר הזה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב ממרכז רובינשטיין לאתגרים חוקתיים.

עריכה לשונית ועיצוב: עו"ד שחר פרידמן
כל הזכויות שמורות למרכז רובינשטיין לאתגרים חוקתיים, אוניברסיטת רייכמן

מרכז רובינשטיין לאתגרים חוקתיים

רחוב האוניברסיטה 8, הרצליה | טלפון: 09-9527272

אתר האינטרנט: <https://www.runi.ac.il/research-institutes/law/rccc>

נייר מדיניות זה אינו משקף בהכרח את עמדת מרכז רובינשטיין לאתגרים חוקתיים

תוכן עניינים

5.....תקציר

7.....הקדמה

8.....1. מנגנוני שליטה

9.....2. רב־תרבותיות והזכות לאוטונומיה

10.....3. תמצות חלקי נייר המדיניות

11.....פרק א: מנגנוני שליטה בשוק הסלולר הכשר

12.....1. מהלכי ועדת הרבנים לאסדרת שוק הטלפונים הסלולריים בחברה החרדית

14.....2. השליטה בחברה החרדית שמאפשרת המדינה לוועדת הרבנים לענייני תקשורת

16.....3. תיקון מס' 76 לחוק התקשורת

18.....פרק ב: מנגנוני השליטה בלשכות הרווחה

20.....1. לחץ מצד הקהילה

22.....2. פגיעה במילוי תפקידם של העובדים הסוציאליים

26.....סיכום ביניים

27.....פרק ג: תוכניות ייעודיות לחרדים בצה"ל

31.....סיכום ביניים

32.....סיכום

35.....רשימת מקורות

נייר המדיניות שלפניכם מבקש לחשוף כמה ממנגנוני השליטה הפנים־חרידיים שבהם משתמשת החברה החרדית על מנת לצמצם את האוטונומיה של חבריה, וזאת ברשות ולעיתים אף בשיתוף פעולה של מדינת ישראל.

הנייר מתמקד בשלושה מנגנוני שליטה:

- **שליטה במידע ובתקשורת** – באמצעות פיקוח ושליטה על השימוש בטלפונים סלולריים ובאינטרנט.
- **שליטה מוסדית ומשפטית** – באמצעות הפעלת לשכות הרווחה כזרועות של הקהילה החרדית.
- **שליטה תעסוקתית וצבאית** – באמצעות מסלולים צבאיים ייעודיים.

בעוד יש ערך בגיוון ובסובלנות, ויש טעם, בחברה רבת־תרבותית, דמוקרטית וליברלית, בהבטחת האמצעים שמאפשרים לקבוצת מיעוט לשמר את זהותה הייחודית, אין שום לגיטימציה להפעלת כוחה של המדינה בצמצום האוטונומיה של חברי קבוצת מיעוט, על פי דרישות אותה קבוצת מיעוט. אולם כפי שהנייר מגלה, מדינת ישראל נוקטת מדיניות של מתן לגיטימציה ואף עידוד למנגנוני השליטה הפנימיים של החברה החרדית, אם בעצימת עין או בשיתוף פעולה פעיל, ואם בחקיקה המקנה למנגנונים הללו תוקף רשמי.

תחת דגל ההגנה על אוטונומיית האזרחים ושמירה על זכויות הפרט, משמשת המדינה לא אחת כגורם מגבה המאפשר לקבוצות דתיות בעלות עוצמה לאכוף את מרותן על חברי קהילותיהן – אזרחים ישראלים – גם כאשר הדבר כרוך בפגיעה ממשית בזכויות אדם ואזרח של אותם פרטים.

הנייר מחזיק כי המצב הקיים אינו תקין וחייב להשתנות. על המדינה לאפשר לקהילות מיעוט לנהל את חייהן ולשמר את מסורותיהן ודרכי חייהן באופן הרחב ככל האפשר.

* המחקר יוצא ביוזמת מרכז רובינשטיין לאתגרים חוקתיים, אוניברסיטת רייכמן ועמותת הלל: יוצאים בשאלה. ראש צוות המחקר: ד"ר תומר פרסיקו; מועצה מייעצת (לפי סדר א"ב): שחר אילן, ד"ר יועז הנדל, יאיר רגביהס, רחלי גוטליב רושגולד וד"ר אסתי רידר; עוזרי מחקר (לפי סדר א"ב): מייקי פוגל והילה פרידמן.

מנגד מדינת ישראל אינה רשאית להמשיך ולמלא תפקיד של מתווך פסיבי בין קבוצות כוחניות לבין הפרטים הפגיעים שבתוכן, ובוודאי שאין היא יכולה להעניק סמכות מוחלטת למערכות שליטה המונעות חופש בחירה ומציבות חסמים בפני זכות היציאה מן הקהילה. נדרשת התערבות ממשלתית ברורה אשר תבטיח פיקוח אפקטיבי על מערכות הרווחה בערים חרדיות, תבלום את השליטה הרבנית בשוק התקשורת, ותסיר את האפליה הממוסדת במסגרת הצבאית, ובהמשך לכך תגן על כלל אזרחיה מפני כפייה דתית, תבטיח את חירות הפרט ותאכוף את חופש הדת והמצפון גם בתחומים אחרים.

הקדמה

החברה החרדית בישראל נהנית מאוטונומיה רבה בניהול ענייניה, וזוכה מהמדינה להרשאה לניהול ושליטה במערכת חינוך נפרדת, מגורים בשכונות נבדלות, מערך משרות מקיף של נותני שירותי דת – דוגמת רבנים ועובדי מועצות דתיות – ואף הסדרים פוליטיים ייחודיים בדמות מפלגות פוליטיות דתיות המדירות נשים. כל זאת מתוך תפיסה ליברלית רב־תרבותית, וייחוס ערך סגולי לחברה החרדית ככזו אשר נושאת זהות יהודית משמעותית המוערכת על ידי רשויות המדינה.

"החברה החרדית
פיתחה לאורך
השנים מנגנוני
שליטה פנימיים
מתוחכמים, אשר
נועדו לשמר את
זהותה הייחודית
ולהבטיח את המשך
המחויבות של חבריה
לערכיה ולאידאליים
שבהם היא מחזיקה."

הגישה הרב־תרבותית נחוצה כאן מפני שהחברה החרדית היא חברה מסורתית הנמצאת במגננה מול כוחות תרבותיים וכלכליים כלליים, אשר מציגים תפיסות עולם ופרקטיקות הנתפסות מאיימות על ידי החרדים. ישנו ניסיון מתמיד מצד ראשי הקהילות החרדיות לשמר את קהילתם שלמה, את המסורות שלהם נאמנות לעצמן ואת צאצאיהם נאמנים הן לקהילה והן לאותן מסורות.

בהתאם לכך, החברה החרדית פיתחה לאורך השנים מנגנוני שליטה פנימיים מתוחכמים, אשר נועדו לשמר את זהותה הייחודית ולהבטיח את המשך המחויבות של חבריה לערכיה ולאידאליים שבהם היא מחזיקה. מנגנונים אלה אינם רק תוצאה של נורמות תרבותיות או דתיות, אלא גם תוצרים של מבנים מוסדיים ומנהליים, הפועלים מתוך שילוב של אסדרה פנימית והסכמות עם מוסדות המדינה. מהממצאים שנביא בנייר מדיניות זה ניכר אופן פעולה מכוון ומערכתי השואף לצמצם את האוטונומיה של הפרט ולוודא את נאמנותו לקהילה, בין אם ירצה ובין אם לאו. לעיתים מדינת ישראל, במידה משתנה של שיתוף פעולה או עצימת עין, אף מסייעת בפועל לקיבועם של המנגנונים האלה.

שלושה תחומים מרכזיים משמשים דוגמאות בולטות למערכת שליטה זו: שוק הסלולר הכשר, לשכות הרווחה בערים החרדיות והתוכניות הצבאיות לחרדים. כל אחד מהם מייצג צורה אחרת של השמת מנגנוני פיקוח ושליטה;

החל במניעת גישה חופשית למידע ולשירותים בסיסיים, דרך השפעה על החלטות אישיות ומשפחתיות, ועד לאפליה ממוסדת כלפי אלה המבקשים להשתחרר ממוסכמות החברה החרדית. המנגנונים האלה אינם פועלים רק מתוך סמכות רוחנית אלא לעיתים תוך שימוש בכלים מנהליים וכלכליים שמדינת ישראל מאפשרת, ובכך יוצרים מערכת סגורה המקשה את היציאה ממנה ואת הבחירה החופשית בחיים שאינם תואמים את ערכיה.

1. מנגנוני שליטה

נגדיר מנגנון שליטה כמבנה חברתי, פוליטי או מנהלי שמטרתו להסדיר, לפקח או לכוון את התנהגותם של פרטים בתוך קבוצה, לעיתים תוך צמצום אפשרויות הבחירה שלהם וביסוס תלותם במסגרת הנתונה. מנגנון זה יכול להתבטא במגוון צורות – אסדרה רשמית, לחץ חברתי מרומז או מוצהר, חסמים ביורוקרטיים, שליטה במידע ובמשאבים ואף יצירת תלות כלכלית או מוסדית.

בחברה החרדית בישראל מופעלים מנגנוני השליטה באמצעות מוסדות דתיים, עסקנים קהילתיים ושיתופי פעולה עם רשויות המדינה, והם פועלים בתחומים שונים. בנייר זה נציג שלושה תחומים:

א. שליטה במידע ובתקשורת: באמצעות ויסות השימוש בטלפונים כשרים ומניעת גישה חופשית לאינטרנט;

ב. שליטה מוסדית ומשפטית: באמצעות הפעלת לשכות הרווחה כזרועות של הקהילה החרדית, תוך יצירת נורמות הפועלות נגד יוצאים בשאלה או הורים גרושים;

ג. שליטה תעסוקתית וצבאית: דרך מסלולים צבאיים ייעודיים שמאפשרים שילוב חרדים תוך שמירה על אורח חייהם הדתי, אך בו זמנית מפלים את מי שאינם רוצים להמשיך ולשמור מצוות.

ליבת מנגנון השליטה היא היכולת של הקהילה לכוון את חיי הפרט ולמנוע ממנו לבחור באופן חופשי כיצד להתנהל – אם באמצעות הגבלת אפשרויותיו ואם באמצעות הרתעה ואיום בעונשים חברתיים וכלכליים.

"ליבת מנגנון השליטה היא היכולת של הקהילה לכוון את חיי הפרט ולמנוע ממנו לבחור באופן חופשי כיצד להתנהל – אם באמצעות הגבלת אפשרויותיו ואם באמצעות הרתעה ואיום בעונשים חברתיים וכלכליים."

2. רב־תרבותיות והזכות לאוטונומיה

תפיסה רב־תרבותית רואה ערך בקיום ושגשוג קהילות מיעוט בתוך קבוצת הרוב, וזאת משתי בחינות.

ראשית, על פי המחשבה הרב־תרבותית, זהותו של אדם נובעת ויונקת מקהילתו, על המסורות שהתפתחו בה, תפיסותיה המוסריות, מנהגיה ואמונותיה. מכאן האפשרות של הפרט לממש את עצמו באופן אוטונומי ומלא, ללא עיגונו בקהילה שבה גדל, היא מוגבלת. יש אפוא ערך בשמירה על כל קהילה למען חייו של כל פרט.

שנית, החברה הכללית מרוויחה מקיומן של קבוצות מיעוט השומרות על זהותן. היא מרוויחה את שימורן של צורות חיים אחרות שאחרת היו נעלמות מהעולם; וכן, היא מרוויחה את האפשרות לחיות בחברה עשירה יותר ומגוונת יותר המציעה אופנים שונים לניתוח ולהבנת המצב האנושי, כלומר היא מאפשרת אופנים שונים של מימוש עצמי וקהילתי.

עם זאת, גם לסובלנות ולפלורליזם של חברה ליברלית ורב־תרבותית קיים גבול. גבול זה מסומן על ידי אותו עיקרון של אוטונומיה ושל מימוש עצמי שניתן לקהילות המיעוט ולפרטים שחברים בהן. כפי שכותב וויל קימליקה (Kymlicka, 1995, p. 152), מההוגים החשובים של הליברליזם הרב-תרבותי:

"תפיסה ליברלית של זכויות מיעוטים לא תוכל להכיר באופן צודק (מלבד תחת נסיבות קיצוניות) ב'הגבלות פנימיות' – דהיינו, הדרישה של תרבות מיעוט להגביל את החירויות הפוליטיות והאזרחיות של חבריה" (התרגום שלנו).

קימליקה עומד על הממד הוולונטרי שחייב להתקיים בתוך קהילות מיעוט בחברה ליברלית, כלומר הבחירה של כל חבר בקהילות האלה לקבל על עצמו את מנהגיהן ומגבלותיהן. על פי גישה זו, קבוצת הרוב הליברלית לא תוכל לאפשר כפייה על פרטים שחברים בקבוצות מיעוט לא־ליברליות אשר נהנות מאוטונומיה חלקית.

"תפיסה ליברלית של זכויות מיעוטים לא תוכל להכיר באופן צודק (מלבד תחת נסיבות קיצוניות) ב'הגבלות פנימיות' – דהיינו, הדרישה של תרבות מיעוט להגביל את החירויות הפוליטיות והאזרחיות של חבריה".

אין בכוונת מדינת ישראל למשטר עד כדי כך את החברה החרדית, וממילא קשה מאוד להעריך את היכולת לבדוק את הסכמתם המלאה של כל חבריה. עם זאת, נבקש בנייר זה לעמוד על מקרים שבהם קיימים מנגנונים ברורים של כפייה וצמצום חירותם של חברים וחברות בחברה החרדית, אף בסיוע של המדינה. נראה כי על אף שהחברה החרדית נהנית בישראל ממעמד של קהילת מיעוט מועדפת ומשגשגת, היא לא רק מבקשת להגביל באופן חריף את האוטונומיה של חבריה, אלא אף מסתייעת בחוק ובהון של מדינת ישראל על מנת לעשות זאת.

חברה ליברלית דורשת מקהילות המיעוט שבתוכה לאפשר גם למיעוטים בתוכן – קבוצות ופרטים – את אותה חירות להיות שונים שהיא עצמה נהנית ממנה. בזאת, לצערנו, נכשלת לעיתים החברה החרדית.

3. תמצות חלקי נייר המדיניות

בחלק הראשון של הנייר נטפל במנגנוני השליטה סביב מה שמכונה "הקווים הכשרים". כפי שנראה, "ועדת הרבנים לענייני תקשורת", גוף פרטי וחסר-שקיפות, שולטת בשוק הסלולר הכשר בחברה החרדית בישראל. הוועדה, אשר נשלטת על ידי חסידות גור, קובעת אילו מכשירים, אילו מספרים ואילו כרטיסי SIM ייחשבו ל"כשרים", ומפעילה חסימות על קווים ומספרים מסוימים. שליטתה מאפשרת לה למנוע גישה לתוכן אינטרנטי, למסגרות חינוכיות ואף לשירותים ציבוריים ובריאותיים חיוניים. המדינה משתפת פעולה עם הוועדה, ולמרות ניסיונות להגביל את כוחה, חקיקה משנת 2024 אף חיזקה את שליטת הוועדה על אמצעי התקשורת של הציבור החרדי. מצב זה מציב סוגיות משפטיות וציבוריות אשר נוגעות בליבת חופש הביטוי והזכויות האזרחיות של החרדים, ואשר דורשות טיפול.

חלקו השני של הנייר יעסוק במנגנוני השליטה בלשכות הרווחה בערים חרדיות. אלה מאוישות בעיקר בעובדות ועובדים סוציאליים חרדים אשר פועלות ופועלים, כפי שניתן לראות בנייר, תחת השפעה של רבנים, עסקנים וגורמים קהילתיים. במקרים רבים, במיוחד במקרים של גירושין שבהם אחד ההורים יוצא בשאלה, במקום להגן על טובת הילד, עובדים אלה מסייעים

להדרה ולניתוק של ההורה היוצא בשאלה מילדיו, מתוך מטרה לשמר את הזהות החרדית של הילדים. המנגנון כולל הפעלת לחץ כלכלי, נידוי קהילתי, שיתוף פעולה של מוסדות חינוך ועיוותים משפטיים שנועדו להקשות על ההורה הגרוש לקיים קשר עם ילדיו. המדינה מאפשרת בפועל את המצב הזה, בין אם בהתעלמות ובין אם בשיתוף פעולה אקטיבי מצד רשויות הרווחה המקומיות והלאומיות.

החלק השלישי והאחרון של הנייר יעסוק בתוכניות הייעודיות לחרדים בצה"ל, ובניהולן בהתאם לזהותם הדתית של המתגייסים. צה"ל מפעיל מסלולים נפרדים ללוחמים חרדים ותומכי לחימה, הכוללים הטבות כלכליות ולימודיות, תוך ניסיון לשמר את אורח חייהם הדתי. עם זאת, חיילים יוצאים בשאלה אינם מקבלים יחס שווה, ונתקלים בהגבלות ובאפליה, כמו קיצור תקופת ההכשרה והשכלה או הדרישה להתלבש כחרדים. התוכניות משמשות למעשה מנגנון לפיקוח על שמירת הזהות החרדית, תוך ניצול משאבי הצבא ככלי לשליטה חברתית. בעקבות חשיפת זיופי נתוני גיוס ותפקוד לקוי, הוחלט על פירוק מנהלת החרדים (מח"ץ) והעברת סמכויותיה, מה שעשוי לשפר את היחס ליוצאי החברה החרדית שאינם מעוניינים להישאר דתיים. יש לעקוב אחר ההתפתחויות העתידיות אולם ניסיון העבר אינו מבשר טובות.

פרק א: מנגנוני שליטה בשוק הסלולר הכשר

כחברה בדלנית ומסתגרת, הפיכתו של הטלפון הסלולרי לטלפון "חכם" המאפשר גלישה ברשת האינטרנט, היוותה איום על האוכלוסייה החרדית, לפחות בעיני מנהיגיה. עם כניסת הסלולרים החכמים לשוק והפיכתם לנפוצים, הוקמה בשנת 2005 "ועדת הרבנים לענייני תקשורת", עמותה רשומה שמורכבת מעסקנים חרדיים, ונמצאת בשליטה של חסידות גור.

ועדת הרבנים לענייני תקשורת לקחה לעצמה את הסמכות לאסדר את השימוש החרדי בטלפונים הסלולריים. היא חולשת על שוק המכשירים ועל שוק המספרים: היא זו שקובעת איזה מכשיר הוא "כשר" לשימוש ואיזה אינו; היא קובעת אילו מספרים ישמשו את הציבור החרדי, וביכולתה גם לחסום

"כחברה בדלנית ומסתגרת, הפיכתו של הטלפון הסלולרי לטלפון 'חכם' המאפשר גלישה ברשת האינטרנט, היוותה איום על האוכלוסייה החרדית, לפחות בעיני מנהיגיה. עם כניסת הסלולרים החכמים לשוק והפיכתם לנפוצים, הוקמה בשנת 2005 'ועדת הרבנים לענייני תקשורת', עמותה רשומה שמורכבת מעסקנים חרדיים, ונמצאת בשליטה של חסידות גור."

מספרים לשיחות נכנסות או יוצאות מכל מספר ומכשיר "כשר". השירותים האלה מסופקים כיום לכ־600,000 (אבישר בן חורין, 2022, עמ' 1). מתוכם, על פי סקר שנערך ביוני 2024, 57% מעוניינים באפשרות לניוד המספר שלהם ורק 29% מתנגדים לכך (טוקר, 2024).

התנהלותה של ועדת הרבנים לענייני תקשורת, שאינה גוף נבחר או ממלכתי, היא כוחנית וסמכותנית. אין עליה ביקורת מטעם המדינה והיא עושה בשוק הסלולרי בחברה החרדית כבתוך שלה (פרץ, 2021).¹ ההגבלות שהיא מציבה על השימוש במכשיר הסלולרי בחברה החרדית מאפשרות לה לשלוט בפועל בחלקים חשובים של החיים החרדיים, ולמנוע אוטונומיה מחבריה – כל זאת תוך שיתוף פעולה של מדינת ישראל.

1. מהלכי ועדת הרבנים לאסדרת שוק הטלפונים הסלולריים בחברה החרדית

על אף שבהצהרתה כעמותה רשומה קובעת ועדת הרבנים לענייני תקשורת כי מטרתה "לפעול בקרב הציבור החרדי ולשכנעו להשתמש במכשירי הטלפון המיועדים לשימוש לדיבור בלבד",² בפועל אין מדובר בכל מאמץ של שכנוע. חרדי שאינו משתמש בטלפון "כשר" ובמספר מאושר נחשב כמי שפסע מחוץ למחנה, שהרי ועדת הרבנים היא שקובעת עבור הציבור החרדי באילו מכשירים ובאילו מספרים הוא יוכל להשתמש.

סמכויותיה של הוועדה נחלקות לחמישה תחומים:

א. מספרים: לוועדה הסכמים עם חברות הסלולר שבמסגרתם מוקצים רצפים של מספרים המתחילים בספרות זהות (למשל 050-44 וכל הספרות העוקבות. הרצפים מכונים "קומות"), כך שכל קו טלפון המשוך להם מוקד לוועדה ונמצא בפיקוחה. מספרים אלה מכונים מספרים "כשרים".

1 ועדת הרבנים לענייני תקשורת היא למעשה עמותה בפירוק, בעקבות איסורים חמורים בהתנהלותה.
2 כך, על פי מסמכי ייסוד העמותה. ראו "ועדת הרבנים לענייני תקשורת (ע"ר) | עמותה" משרד המשפטים: <https://www.guidestar.org.il/organization/580440824> גיידסטאר

ב. **מכשירים:** לוועדה הסכמים עם יבואני המכשירים הסלולריים המקנים לה סמכות להחליט אילו דגמים ייחשבו ל"כשרים" ויקבלו חותמת כשרות המוטבעת על המכשיר עצמו. המכשירים האלה בלבד מקבלים רשות להפעיל מספרים "כשרים".

ג. **כרטיסי SIM:** כרטיסי SIM ייעודיים ו"כשרים" אשר מתואמים למספרים "כשרים" ואשר רק באמצעותם יכול הצרכן להשתמש במכשיר "כשר" (כרטיס SIM אחר לא יפעל).

ד. **רצפי מספרים:** לאחר החקיקה בדבר ניווד מספרים (ס' 46 לחוק המדיניות הכלכלית לשנת הכספים 2005 (תיקוני חקיקה), התשס"ה – 2005, ס"ח 346, 395 (תיקון עקיף של חוק התקשורת (בזק ושידורים), התשמ"ב-1982 – תיקון מס' 32 (החוק להלן: חוק התקשורת)) וכניסתה לתוקף (1.9.2006), דרשה הוועדה מחברות הסלולר לחתום על הסכמים בין לבין עצמן שבהם הן מתחייבות שבניגוד לכל מספר אחר, עליהן לכבד את רצפי המספרים "הכשרים" המוקצים לכל חברה, ולא לאפשר נייודות ביניהם.

ה. **חסימות:** לוועדה הסכמים עם חברות הסלולר המקנים לה סמכות לחסום מספרים על פי רצונה. עד לחוק שעבר ביולי 2024 (ראו להלן) הייתה לוועדה גישה ישירה למאגרי המידע של חברות הסלולר, והיא הורתה להן לחסום מספרים מסוימים, שאליהם בעלי המספרים הכשרים לא יכולים להתקשר או לקבל מהם שיחות. החוק אומנם מונע מהוועדה גישה ישירה למאגרי המידע אולם משאיר את אפשרות החסימה. יש לבדוק אם אכן כך יהיה בפועל.

ועדת הרבנים לענייני תקשורת דואגת לאכוף את הסעיפים האלה, וכך חולשת למעשה על כל שוק הסלולר החרדי, מדגם המכשיר המותר לשימוש, דרך המספר האישי ועד לאפשרות להתקשר או לא להתקשר עם מספרים שונים. זאת, נוסף למטרה המוצהרת, שהיא שמירה על בידולה של החברה החרדית ומניעת בניה ובנותיה מחשיפה לתכנים "לא ראויים".

2. השליטה בחברה החרדית שמאפשרת המדינה לוועדת הרבנים לענייני תקשורת

האמצעים המתוארים מאפשרים לוועדת הרבנים מידה משמעותית של שליטה חברתית. הכריכה של המכשיר ה"כשר", כרטיס ה-SIM ה"כשר" והמספר ה"כשר" מאפשרים לזהות את המשתמשים, בינם ובין עצמם, והופכת את האדם המחזיק בהם ל"כשר" בעיני ועדת הרבנים ועל כן גם בעיני הנהגת הציבור החרדי.

ההסדרים אלה מאפשרים למנהיגי הציבור החרדי לדעת מי משתמש במספר כשר ומי לא, ועל ידי כך לקבל או לדחות את כניסתו או רישומו של כל אדם לכל מוסד חינוכי או חברתי; לדאוג שהמכשיר שבו יהיה מספר כשר לא יאפשר כל גלישה ברשת האינטרנט, ובכך למנוע גישה למידע, להעסקה בעבודות שונות ולפנייה למוסדות ציבוריים; לחסום גישה טלפונית, דו־כיוונית, לעמותות, לחברות, למפלגות פוליטיות או לאישים שאינם רצויים בעיני הוועדה. כך, למשל, ניתן לסרב לקבל ילד או ילדה לבית ספר מסוים מפני שהוריהם טלפנו אל בית הספר ממספר "לא כשר", או שהכניסו בטופס הרישום מספר כזה. גני הילדים של עיריית בני ברק, לדוגמה, מצוידים בתקנון הדורש שמכשיר הטלפון של ההורים יהיה מהסוג המאושר על ידי ועדת הרבנים ולא – ילדם לא יתקבל לגן (אבו, 2019). למעשה, בשנת 2007 פסק הרב אלישיב, "גדול הדור" החרדי דאז, כי על תלמודי התורה לבנים והסמינרים לבנות לסרב לקבל למוסדותיהם תלמידים ותלמידות שהוריהם מחזיקים במכשירים שאינם "כשרים" (אטינגר, 2007).

הוועדה מצידה חסמה מספרים של מוסדות השכלה כללית, מוסדות תרבות, בתי מלון ועמותות אשר מהוות לדעתה איום על החברה החרדית. למעשה, בעבר נחסמו מספרים של משרדי ממשלה, דואר ישראל, משרדי עורכי דין, מרפאות, פעוטונים ואף בתי כנסת, באופן שאינו תואם לאיזושהי תפיסה של הגנה על אורח החיים החרדי (אבו, 2019).

הוועדה חסמה בעבר גם מספרים של שירותי בריאות שונים. כך חסמה הוועדה את קווי הסיוע לחולי סוכרת, קווי הסיוע של חולי צליאק, קווי הסיוע של

"ההסדרים אלה מאפשרים למנהיגי הציבור החרדי לדעת מי משתמש במספר כשר ומי לא, ועל ידי כך לקבל או לדחות את כניסתו או רישומו של כל אדם לכל מוסד חינוכי או חברתי; לדאוג שהמכשיר שבו יהיה מספר כשר לא יאפשר כל גלישה ברשת האינטרנט, ובכך למנוע גישה למידע, להעסקה בעבודות שונות ולפנייה למוסדות ציבוריים; לחסום גישה טלפונית, דו־כיוונית, לעמותות, לחברות, למפלגות פוליטיות או לאישים שאינם רצויים בעיני הוועדה."

נפגעי אלימות במשפחה, קווי הסיוע לניצולי שואה, קווי המידע של משרד הבריאות בזמן מגפת הקורונה ואת קווי הסיוע של עמותה ער"ן, המסייעת לאנשים במצוקה נפשית (אבו, 2020; פרידמן, 2020). בכל המקרים האלה לא היו יכולים בעלי טלפון כשר שהיו זקוקים לשירותי בריאות בסיסיים להגיע אליהם דרך הטלפון.

למעשה, היו גם מקרים שבהם חסמה הוועדה מספרים של מפלגות פוליטיות (ש"ס, עוצמה יהודית וזהות), וזאת על מנת למנוע מהן לשכנע חרדים להצביע עבורן (גרינווד, 2019; וייס, 2019). מדובר בהתערבות פוליטית בוטה בהינתן שהוועדה מתפקדת ככלי אנטי דמוקרטי באופן מובהק, ומחבלת בחופש הביטוי וחופש ההצבעה של החברה החרדית.

חסימת המספרים מצטרפת אל איסור כללי ובסיסי יותר: האיסור על השימוש במסרונים. בטלפונים "כשרים" אין אפשרות לשליחת מסרונים (SMS), ומובן שלא ניתן להתקין ולהשתמש בהם ביישומון WhatsApp. לכאורה נועד האיסור, כמו שאר ההגבלות בטלפון "הכשר", למנוע חשיפה של חרדים לתכנים "אסורים" מבחינה דתית. בפועל, כפי שמגלים רוזנברג, בלונדהיים וכץ (2016), גם הגבלה זו נועדה לבצר את סמכות ההנהגה החרדית ולצמצם את האוטונומיה של בני ובנות החברה החרדית.

באמצעות ראיונות עם אקטיביסטים חרדיים וניתוח של תכנים בפורומים חרדיים ברשת, שלושת החוקרים האלה – כולם מהמחלקה לתקשורת ועיתונאות באוניברסיטה העברית בירושלים – מצאו כי "בניגוד לבעיית התכנים המתירניים, המאיימים על גבולותיה החיצוניים של הקהילה, ערוצי המסרונים מאיימים על גבולותיה הפנימיים של הקהילה ועל יכולת הפיקוח של ההיררכיה המעמדית, ומכאן נובעת חסימתם" (רוזנברג, בלונדהיים וכץ, 2016, עמ' 116). על פיהם, חברות מסורתיות, שמרניות והיררכיות נוטות לחוש מאוימות מהעברת מידע פנים-מגזרי לא פחות מאשר הן חשות מאוימות מחשיפה למידע חיצוני (רוזנברג, בלונדהיים וכץ, 2016, עמ' 129). חסימת המסרונים נועדה אפוא לא רק לחסום מידע המגיע מהחברה הכללית אשר נחשב "מסוכן", אלא לבלום כל מידע, תסיסה פנימית ואף תכנון פעולות המאיימים על ההיררכיה החרדית הנהוגה.

על פי שוקי פרידמן, שחקר את הנושא וכתב עליו דו"ח נרחב (פרידמן, 2020),³ היקף פעולותיה של ועדת הרבנים והכוח המופקד בידה הופכים אותה למעין משרד ממשלתי – הגם שאנשיה לא נבחרו ומציגים עצמם כעמותה ללא כוונות רווח. "פעילותה ציבורית מובהקת הלבושה במחלצות של עמותה פרטית", כותב פרידמן (2020, עמ' 40–41):

"ככל שגוף משתמש במשאב שיש לו אופי ציבורי, נותן שירות חיוני לציבור ויש לו זיקה למשאבים שמקורם במדינה, כך גדלה הנטייה להכביד עליו את חובות המשפט הציבורי... [כגון] החובה לפעול בהגינות וביושר; החובה לפעול לפי כללי מנהל תקין; החובה לפעול לפי כללי ההליך המנהלי ולתת זכות טיעון; האיסור לפעול מתוך משוא פנים וניגוד עניינים; החובה לפעול בשקיפות; החובה לתת סיבות והנמקות; החובה לפעול בסבירות; החובה לפעול מתוך כיבוד זכויות האדם ועקרון המידתיות".

בפועל ועדת הרבנים לענייני תקשורת אוחזת בכוח עצום ואינה נוהגת על פי אף אחת מן הנורמות האלה. הוועדה פועלת ללא כל פיקוח, היא אינה לבחירה או לפיטורין, התנהלותה אינה שקופה, נדמית כשרירותית לחלוטין והיא אינה צריכה לספק הסברים לאיש. בכך היא אינה נוהגת, בלשון המעטה, על פי סטנדרטים של מינהל תקין, הגינות ויושר. לא זו בלבד אלא שהוועדה פוגעת באופן מובהק בחופש הביטוי של בני ובנות החברה החרדית, בזכותם לגישה לשירותים בסיסיים, לרבות לשירותים רפואיים, בזכותם לחופש העיסוק ובזכותם לייצוג פוליטי (פרידמן, 2020).

3. תיקון מס' 76 לחוק התקשורת

בעקבות עתירה שהגיש, בין היתר, המרכז הרפורמי לדת ומדינה בשנת 2021 (עם הבית הפתוח בירושלים לגאווה ולסובלנות, האגודה למען זכויות הלהט"ב בישראל ובת קול – נשים דתיות לסביות ביסקסואליות טרנסג'נדריות – בג"ץ 4442/21 הבית הפתוח בירושלים לגאווה ולסובלנות (ע"ר) נ' שר התקשורת

3 יש לציין כי נעזרנו רבות בדו"ח של פרידמן לצורך כתיבת פרק זה.

"ועדת הרבנים
לענייני תקשורת
אוחזת בכוח עצום
ואינה נוהגת על פי
אף אחת מן הנורמות
האלה. הוועדה
פועלת ללא כל
פיקוח, היא אינה
נתונה לבחירה או
לפיטורין, התנהלותה
אינה שקופה, נדמית
כשרירותית לחלוטין
והיא אינה צריכה
לספק הסברים
לאיש."

(אר"ש 5.9.2024) – נגד חסימת מספרים (כולל אלה של העותרים) ונגד איסור הניוד של המספרים של המנויים על הקו הכשר, התחיל תהליך של רפורמה בקווים הכשרים, שבמסגרתו הודיע שר התקשורת דאז, יועז הנדל, כי בכוונתו להורות על ביטול איסור הניוד של המספרים ה"כשרים", וכן לקבוע כי אסור לחסום קווי חירום מקוצרים של ארבע ספרות ומספרים של משרדי ממשלה (או בלשון הרשמית, להסיר חסמים תחרותיים בשירות "קו כשר").

בשל הבחירות שנערכו בשנת 2023, הקמתה של ממשלה חדשה ומינויו של שר תקשורת חדש (שלמה קרעי), נבלם המהלך והשר החדש הודיע על ביטול הרפורמה של השר הקודם. עם סוף מושב הקיץ של הכנסת ביולי 2024 חוקק תיקון מס' 76 לחוק התקשורת. התיקון לחוק – שזכה להתנגדות מצד משרד המשפטים אשר הזהיר כי יפגע בזכויות הפרט – נועד לעגן את איסור הניוד ולהקשות על כל שר תקשורת בעתיד לנסות, כפי שניסה שר התקשורת יועז הנדל, לבטל את איסור הניוד.

כמו כן נועד התיקון לחוק לענות על עתירות בעניין שהוגשו ויוגשו לבית המשפט העליון, דוגמת העתירה לעיל. בין השינויים שהוכנסו בתיקון לחוק הוא איסור נידוד קווים, אפילו בין ה"קומות" הכשרות (רצף של מספרים דומים); הוראה שנועדה לאפשר למעגלים מסוימים בחברה החרדית למשטר את חבריהם, וכן למנוע הקמת "קומות" כשרות נוספות מטעם ארגונים אחרים, שיכולות למשוך אליהן חרדים.

מאידך גיסא, החוק קבע איסור חסימה של מספרי מפלגות פוליטיות, וכן קבע שחברות התקשורת מחויבות לפרסם את אמות המידה לחסימת מספרים, שחייבות להיות "מפורטות ושוויוניות". כמו כן נחקק כהסדר ביניים האיסור לחסום קווים של עמותות סיוע שממומנות על ידי המדינה בסכום של 250,000 ש"ח ומעלה, עד ששר התקשורת יקבע רשימה של קווי סיוע שלא ניתן לחסום אותם. בחודש אוקטובר 2024 פרסם שר התקשורת טיוטת תקנות – טיוטת תקנות התקשורת (בזק ושידורים) (איסור חסימת חיוג למוקדי חירום וסיוע לעזרה ראשונה פיזית או נפשית, התשפ"ה-2024) – בעניין חסימת מספרים של קווי סיוע שמופעלים על ידי עמותות שמצויות בהתקשרות עם משרד הרווחה, אשר מצמצמת מאוד את תחולת הקווים שאסור לחסום:

"ספק מורשה לא יאפשר חסימת חיוג למספרי טלפון של מוקדי חירום וסיוע לעזרה ראשונה פיזית או נפשית (שאינם מספרי טלפון מקוצרים ארציים בעלי 3 או 4 ספרות, שלגביהם נקבע ברישיון או בהוראת מינהל כי חל איסור על חסימתם) (להלן – מוקדי חירום וסיוע), כפי שיקבע שר התקשורת בתקנות, בהתייעצות עם שר הבריאות ושר הרווחה והביטחון החברתי, ובאישור ועדת הכלכלה של הכנסת".

המגבלות האלה מובילות לאפשרות חסימה מצומצמת אך לכאורה ניתן יהיה לחסום קווים רבים של עמותות סיוע לחרדים, למשל סיוע ביציאה בשאלה. ביולי 2024 התקבלה הטייטה בכנסת – חוק התקשורת (בזק ושידורים) (תיקון מס' 79), התשפ"ד–2024, ס"ח 1170 – והוראותיה הפכו לחלק מחוק התקשורת. עמותת הלל, יחד עם המרכז הרפורמי לדת ומדינה, עתרו לבג"ץ בבקשה לבטל את התיקון לחוק, ובה הם מצביעים על הפגיעה של התיקון בזכויות יסוד של אזרחי ישראל, כגון הזכות לפרטיות, לכבוד, לחירות ולאוטונומיה.

פרק ב: מנגנוני השליטה בלשכות הרווחה

המחלקה לשירותים חברתיים, המוכרת כלשכת הרווחה, פועלת בכל רשות מקומית בישראל מכוח החוק, ותפקידה לספק שירותי רווחה וסיוע חברתי לתושבי אותה רשות. העובדים המרכזיים במחלקות האלה הם עובדים סוציאליים בעלי הכשרה אקדמית. הם עוסקים במתן מענה לצרכים ומקרי מצוקה של יחידים, משפחות וקבוצות המתמודדים עם קשיים שונים. במרבית המקרים נעשית הפנייה למחלקה באופן וולונטרי, כאשר האדם בוחר לפנות ולפתוח תיק ביוזמתו, אולם ייתכנו גם זימונים לבתי דין או בתי משפט בעקבות תסקירי עו"ס.

בערים חרדיות מעסיקות לשכות הרווחה, באופן טבעי, עובדים ועובדות חרדים וחרדיות. כך יוצא שרוב, אם לא כל, העובדות והעובדים הסוציאליים הם חרדים, ומנהל/ת הלשכה גם הוא או היא חרדים, והם אלה שמטפלים

במקרים המובאים בפניהם. בחלק זה של נייר המדיניות נעמוד על אופי הטיפול, שפעמים רבות נגוע באינטרסים שאינם חופפים את טובת כל המטופלים בלשכה. מקרים כאלה נפוצים במיוחד במצבי גירושין, כאשר אחד מבני הזוג החרדי מעוניין לצאת בשאלה ולהפסיק להיות חרדי או לשמור מצוות.

במקרים כאלה מושפעת פעמים רבות הפקת התסקירים או חוות דעת בנוגע לטובת הילדים, יכולות הוריות, מסוכנותו של פלוני ומצבו הפסיכיאטרי של פלוני, ממניעים שמטרתם לשמור על שלמות הקהילה החרדית והמשך קיום המצוות של פרטיה, ואינה מעמידה בחשיבות עליונה את טובת הפרטים או ילדיהם.

בשדה המקצועי הנוגע בנושא אין ויכוח שטובת הילד, במקרה של גירושין, היא להישאר בקשר עם שני ההורים (למעט במקרים של מסוכנות ההורה). עמדתו העקרונית של משרד הרווחה היא כי יש להבטיח את קיומו של הקשר בין שני ההורים לילד ולפעול לכך כאשר הוא אינו מתקיים, כי ההורה שקיבל משמורת על הילד נושא באחריות לספק את כל צרכיו, ובכלל זה שמירה על קשר עם ההורה האחר, וכי ישנה חשיבות לפיתוח מומחיות משרדית בתחום כולל זה. המשרד פועל באופן רשמי לגיבוש תורת עבודה מאורגנת, הכוללת הגדרות ברורות ומדויקות של המושגים הנוגעים לקשיים בקשר (בן שלמה וגולני רייך, 2024, עמ' 15). למעשה, ישראל היא המדינה היחידה בעולם שיש לה נוהל כלל ארצי לטיפול מהיר ויעיל בסוגיית הבטחת קשר בין הורים וילדים באמצעות הליכים משפטיים (בן שלמה וגולני רייך, 2024).

הטיפול במקרים כאלה בישראל מתבצע באמצעות לשכות הרווחה, התחנות לטיפול משפחתי ומרכזי הקשר. במקרה שמוגשת תביעה לבית המשפט, היה מעורב עובד סוציאלי (או עובדת סוציאלית) אשר יתבקש לאבחן את המצב ולהגיש תסקיר והמלצות לבית המשפט (בן שלמה וגולני רייך, 2024).

"במקרים כאלה מושפעת פעמים רבות הפקת התסקירים או חוות דעת בנוגע לטובת הילדים, יכולות הוריות, מסוכנותו של פלוני ומצבו הפסיכיאטרי של פלוני, ממניעים שמטרתם לשמור על שלמות הקהילה החרדית והמשך קיום המצוות של פרטיה, ואינה מעמידה בחשיבות עליונה את טובת הפרטים או ילדיהם."

1. לחץ מצד הקהילה

בהיותה של החברה החרדית חברה מסורתית וקולקטיביסטית, תפיסת העולם של חברה מעמידה בראש מעייניה את שלמות הקהילה ואחידות זהות חבריה, וזאת מעל ומעבר לצרכי כל פרט שבתוכה. החברה החרדית מחוייבת בעיקר לקודים פנימיים, וזאת לפעמים תוך זלזול מופגן, ואף נכונות לדחות, נורמות מקובלות במרחב הציבורי ואף את חוקי מדינת ישראל.

בהתאם לכך נתונים שלבים שונים בקהילות החרדיות, בהשוואה לתהליך שמתואר לעיל, להשפעה של רבנים, עסקנים ובני קהילה שונים, המודאגים מהשפעת הגירושין או היציאה בשאלה על אחדות או זהות הקהילה, ואשר מבקשים פעמים רבות "להגן" על הילדים ועל הקהילה מפני ההורה המבקש גט, בעיקר אם הוא או היא יוצאים בשאלה. במקרים לא מעטים מתגייסת הקהילה כולה כדי להקשות על ההורה היוצא בשאלה (Nadan et al., 2021). כפי שכותבת כץ (2020, עמ' 4):

"סכסוך גירושין בעצימות גבוהה מתקיים תוך כדי תהליכי אסקלציה שזולגים מהמערכת הזוגית אל כלל המערכות האחרות הסובבות את הזוג: המערכת ההורית, המשפחה המורחבת, הקהילה והמערכות הפורמאליות. כך עוצמת הסכסוך, הקונפליקטים והמתחים זולגים לכל אחת ממערכות אלה. ההנחה היא כי הקהילה החרדית לוקחת חלק פעיל בתהליך אסקלציה זה, תהליך אשר עשוי להוביל לפגיעה בקשר הורה ילד".

לצד בני הזוג ומשפחותיהם, פועלים ועדות של רבנים ואנשי טיפול שהקימה הקהילה עצמה כדי לשמור על "שלום בית", דהיינו על חיי המשפחה ותקינותה החברתית והרוחנית (כץ, 2020, עמ' 19). מכיוון שגירושין נחשבים לא רק ככישלון זוגי אלא גם ככישלון משפחתי ואף קהילתי, הגופים האלה יעשו הכל כדי שהזוג לא יתגרש, ואם ייכשלו בכך, ינסו למנוע מהגירושין להשפיע על המשפחה המורחבת והקהילה. דפוסים דומים ניתן לראות במקרים של השתקת פגיעות מיניות ואלימות במשפחה (כץ, 2020).

כפי שכותבות בן שלמה וגולני רייך (2024, עמ' 19; אשר נסמכות על כך, 2020; ועל הורוביץ, 2018):

"הקהילה מתקשה להכיל את היציאה ממנה. ההורה שיוצא מהקהילה החרדית נתפס כאיום לקהילה למשפחה ובפרט לילדיו שעלולים לסטות בעקבותיו מהדרך המקובלת והקהילה כולה נרתמת למימון המאבק המשפטי ביוצא החברה החרדית. תחילה מוצעים להורה פיתויים כלכליים, כדי להחליש את הקשר עם ילדיו, בהמשך מנהלת הקהילה קרבות התשה בבתי המשפט ובמערכות הרווחה. מועלות טענות שווא לגבי השפעה רעה על הילדים או על שימוש באלימות כלפיהם. נעשה ניסיון לא לקיים את הסדרי השהות ולהתיש את ההורה כדי להרוויח זמן ולהגדיל את הריחוק והנתק. במידה ונקבעים מפגשים, הילדים מגיעים מבוהלים, מלווים בבני משפחה ששומרים עליהם, מפני ההורה שעזב. התפיסה היא כי הילדים עלולים להיות בסיכון רוחני, ואף לעזוב את הדת, ולכן נוקטים במאמצים רבים למניעת התופעה".

אחד המנגנונים המרכזיים לפיקוח ושימור הקהילה הוא העסקנים. תפקידו של העסקן ("מאכער" ביידיש) הוא לנטר בעיות אפשרויות לקהילה ולפתור אותן בתוך הקהילה, אם על ידי כסף ואם על ידי כוח. פעמים רבות משתמשים עסקני הקהילה בילדי הזוג, תוך התניית האפשרות של ההורה היוצא בשאלה להיפגש איתם או אף לשמור על קשר כלשהו איתם, על מנת להפעיל לחץ עליו או עליה כדי שיאותו להסכים לתנאים מסוימים. אלה גם אינם בוחלים בהשמצת ההורה ה"יוצא" והשחרת שמו או שמה (Nadan et al., 2021).

מראיין אחד העיד:

"היה שם איזה עסקן, מהצד שלי. עסקן חרדי מפורסם שהייתי מקורב אליו בעסקים... והוא אמר לי אם אתה רוצה חיים, לא יודע איך הוא הגדיר את זה, חיים יפים... הוא אמר לי שהוא ממליץ לי – לא לראות את הילדה. הוא אמר לי תגיד בהסכם שאתה מוותר על לראות את הילדה עד גיל 18 אתה משלם את המזונות וביי" (מצוטט אצל בן שלמה וגולני רייך, 2024, עמ' 30).

"פעמים רבות
משתמשים עסקני
הקהילה בילדי הזוג,
תוך התניית
האפשרות של
ההורה היוצא
בשאלה להיפגש
איתם או אף לשמור
על קשר כלשהו
איתם, על מנת
להפעיל לחץ עליו או
עליה כדי שיאותו
להסכים לתנאים
מסוימים הם".

מרואין אחר, אב לשישה ילדים, העיד:

"המסרים שלהם מאוד ברורים: [מנהיגי הקהילה אומרים ש]עליי לוותר, לא לדרוש דבר ולהיעלם. אם אעז לדרוש את הזכויות שלי הם יתחילו במלחמה נגדי וזה יהיה הסוף שלי. משפטים כמו 'אם תגיע לבית המשפט, לעולם לא תראה שוב את הילדים' נאמרים ואתה מגלה מסיפורים [של אנשים אחרים] שזה נכון ושבאמת יש להם את הכוח לגרום לך להיעלם מהחיים של הילדים שלך" (Nadan et al., 2021, p. 8).

גם המוסדות החינוכיים בקהילה החרדית משתפים פעולה עם פעולות הנידוי והלחץ על ההורה היוצא בשאלה. חנה, אמא לשלושה, מעידה:

"המוסדות החינוכיים מתנהלים כולם כאילו הוא [ההורה שנותר בקהילה] ההורה היחיד, בגלל שאני לא קיימת. אף אחד לא מעדכן אותי על אירועים, בעיות, שום דבר. אוויר – אני אוויר בשבילם, או אולי גרוע מזה: זה לא אוויר, זה אויב שצריך לפחד ממנו, ככה הם מתייחסים אליי... הכוח הוא שלו, הילדים הם שלהם, ולך אין מה לעשות איתם" (Nadan et al., 2021, p. 7–8).

העדויות האלה ממחישות את מידת המעורבות וההשפעה של הקהילה ועסקנים מטעם הקהילה, בסכסוך המשפחתי. המעורבות הזו באה לידי ביטוי, בין השאר, באיומים על עתידו של בן הזוג והתרעות על הנזק שההורה היוצא בשאלה מחולל לילדיו. על פי כץ (2020, עמ' 27) "משתתפי המחקר שיתפו כי אלה מסרים קשים שהם חווים על בסיס יומיומי בעיקר מגורמים במסגרות החינוך של ילדיהם בחברה החרדית".

2. פגיעה במילוי תפקידם של העובדים הסוציאליים

פעמים רבות מקבלת הקהילה החרדית עצמה סיוע בטיפול הלעומתי בהורה היוצא בשאלה מהעובדות הסוציאליות שבלשכת הרווחה, עובדות שבעצמן חרדיות בדרך כלל. אין כאן כוונה רעה בהכרח. תנאי העבודה כעובדת סוציאלית בעיר חרדית הם מאתגרים ממילא, מפני שאי־אפשר לעבוד ללא

שיתוף פעולה עם הקהילה. אולם הקהילה לא תשתף פעולה אם אותן עובדות סוציאליות לא יסכימו לתנאיה בנוגע למקרים מסוימים.

נוסף על כך, לשכת הרווחה מקבלת חלק מהתקצוב שלה מהרשות המקומית. העסקנים מקושרים לרבנים, ושניהם יחד מקושרים לעובדי הרשות ולראש הרשות המקומית. מנהלי הלשכה מודעים לכך שאם הם לא יעשו כרצונם של העסקנים והרבנים, הדבר ייודע לראש העיר, וייתכן שיהיו לכך משמעות כלכלית. התנאים האלה נותנים לאנשי הרשות המקומית מנוף לחץ נכבד על אופן עבודתן של לשכות הרווחה.

כפי שמעיד אב גרוש:

"מי שבא ורוצה לעזור פשוט יוצא החוצה. מי ששולט באגפים האלה זה עסקונה... עובד סוציאלי אחד שהתחיל לטפל, כתב לי שראש העיר התערב. הכל גלוי. הכל ידוע. במשרד הרווחה יודעים את זה. ההנהלה במשרד הרווחה יודעים. קל להם ככה" (בן שלמה וגולני רייך, 2024, עמ' 30–31).

אב גרוש אחר מעיד:

"חשבתי שבית הדין יעזור, אבל הגענו לבית הדין והתחלנו להתגלגל, אז פשוט אחד גיבה את השני, זאת פשוט מערכת אחת. מה זה מערכת אחת – גם העובדת סוציאלית שם וגם הבתי הדין, שהם חשבו, וחושבים עד היום, שהאינטרס של הילדים, שמה שחשוב, שהם לא יהיו בקשר איתי. עכשיו, הם לא אומרים את זה כי זה לא תופס, כי אי אפשר להגיד את זה, אז כל פעם נתפסים על משהו" (בן שלמה וגולני רייך, 2024, עמ' 42).

נטייה זו – להעדפת טובת הקהילה (מנקודת המבט החרדית) על טובת הפרט או הילד – מתגברת כאשר העובדות הסוציאליות הן בעצמן חרדיות. עו"ד בתיה כהנא דרור פעילה כבר שנים רבות בהגנה על נשים שמופלות לרעה על ידי מערכת בתי הדין הרבניים, ועוסקת בממשק שבין בתי הדין, הרבנים ולשכות הרווחה בערים החרדיות. בריאיון שנערך לצורך כתיבת נייר זה אומרת כהנא דרור:

"רוב העו"סיות
החרדיות, כמו שהן
יקשיבו למנהל
הלשכה, ככה הן
יקשיבו גם לרב. וכמו
שכל העסק מתנהל
בתחומים הפוליטיים
חברתיים, ככה גם
לשכות הרווחה
במקומות חרדיים
מתנהלות. כמובן
שהסמכות התורנית
היא הסמכות
העליונה."

"רוב העו"סיות החרדיות, כמו שהן יקשיבו למנהל הלשכה, ככה הן יקשיבו גם לרב. וכמו שכל העסק מתנהל בתחומים הפוליטיים חברתיים, ככה גם לשכות הרווחה במקומות חרדיים מתנהלות. כמובן שהסמכות התורנית היא הסמכות העליונה".

כהנא דרור מוסיפה כי גם למאכערים יש שליטה רבה בתהליכים: "לפעמים אפילו שליטה על לשכת הרווחה החרדית בעיר".

ואומנם מנהלת אגף רווחה בעיר חרדית, שיצאה מהחברה החרדית וכיום היא דתייה לאומית, מעידה:

"הרבה פעמים יופנו הרבה מאוד לחצים, כי הם אומרים, האחריות שלנו הרבנים, ואנחנו מצפים. אתם (הרווחה) בעצם נמצאים בצומת שיכולה להשפיע על זה. האם הילדים האלה יישארו חרדים, או בכלל שומרי תורה ומצוות או לא. אז באופן טבעי הרבה פעמים מופנים אלינו לחצים. מרבנים או שכנים, או מסגרות חינוכיות. גם אם לא לחצים, אם אנחנו ניזום למשל לקבל מידע, הם ישחילו את זה בתוך זה" (בן שלמה וגולני רייך, 2024, עמ' 63).

התלות, מרצון או מכורך, בין העובדות הסוציאליות ומערכת הרווחה כולה, לבין הקהילה והעירייה, ברורה. במקרים כאלה סובל הטיפול בהורה הגרוש ובילדיו מיחס לא הוגן ולא תקין. אב גרוש נוסף מעיד כי "עצם זה העוס"יות חרדיות אז כן, אז ברור שהגישה שלהם הוא לא ליברלית. הגישה שלהם הוא לא טובת הילד נטו... ברור שמבחינתם יש נאמנות לקהילה ולדת לפני שיש נאמנות לילד ולאבא הבודד שמתמודד מול כל הקהילה" (בן שלמה וגולני רייך, 2024, עמ' 38).

מהעדויות האלה עולה כי קיים לכאורה שיתוף פעולה הדוק בין הזרועות השונות של רשויות העיר והרווחה, הכל במטרה להדיר את ההורה היוצא בשאלה מחייהם של ילדיו או ילדיה, וזאת על מנת לשמור לכאורה על הילד כחרדי. טובת הילד בשימור קשר בריא עם אביו או אימו מוקרבת למען התכלית הגדולה ביותר, מבחינת הקהילה, והיא שמירה על שלמות הקהילה ועל זהותם החרדית של צאצאיה. אף במקרים שבהם ברור כי הילד במצוקה

"קיים לכאורה שיתוף פעולה הדוק בין הזרועות השונות של רשויות העיר והרווחה, הכל במטרה להדיר את ההורה היוצא בשאלה מחייהם של ילדיו או ילדיה, וזאת על מנת לשמור לכאורה על הילד כחרדי. טובת הילד בשימור קשר בריא עם אביו או אימו מוקרבת למען התכלית הגדולה ביותר, מבחינת הקהילה, והיא שמירה על שלמות הקהילה ועל זהותם החרדית של צאצאיה".

ויישכר מקשר אמיץ יותר עם שני הוריו, הדבר מוכשל על ידי העובדות הסוציאליות החרדיות. כפי שמספרת עובדת סוציאלית חילונית:

"ביקשנו מעובדת סוציאלית שהיתה למעשה חרדית בעצמה ושהתמצאה מאוד בתחום זה עם ילדים, להזמין אותם [את הילדים] אליה כמה פעמים ולנסות להעריך את המצב שלהם איכשהו, בעזרת משחק או ציור. והיא עשתה את זה, וכמונו גם היא חשבה שמצבם של הילדים מעורער, שהם בסיכון נפשי ושיש צורך לערב את השירותים להגנת הילד, בדחיפות. ואז מנהיגי הקהילה הגיעו לביתה של העובדת הסוציאלית. עכשיו, העובדת הסוציאלית עצמה היא חלק מהקהילה... חשבנו שאולי אם היא תכתוב על זה או תספר לאמא על זה יהיה יותר קל להשיג שיתוף פעולה, אבל קרה ההפך הגמור" (Nadan et al., 2021, p. 9).

מעדות זו עולה כי גם במצב שבו ברור שמצבם הנפשי של הילדים של זוג בהליכי גירושין מעורער, והם נמצאים בסיכון, הרי שאם מנהיגי הקהילה סבורים שדרך טיפול מסוימת היא שלילית או שקיימת דרך אחרת עדיפה, תתבצע מצידם פנייה אל העובדת הסוציאלית, והדברים יתקדמו כפי רצונם, ולא על פי צרכיהם של הילדים.

אבי תפילינסקי, יוצא בשאלה שהיה בעברו החרדי מהאישים המרכזיים במערך הפוליטי של הרשות המקומית, מסביר בריאיון שנערך לצורך הכנת נייר זה על שיתוף הפעולה של המערכת החרדית הרשמית נגד ההורה הבעייתי מבחינתה, ואת התלות של העובדים הסוציאלים במערכת, עד כדי שיתוף פעולה, אם מרצון ואם בלית ברירה:

"הייתי בביתר, גרתי שם 17 שנה, והייתי מהאנשים שיש להם יד ורגל בפוליטיקה המקומית, ברבנות המקומית, הייתי איש פוליטי. היה מאבק מאוד מאוד גדול כל השנים, בשיתוף פעולה בין הרווחה, לבין המשפחות עצמן. כי כל משפחה, יש לה את הרב שלה. גם אם גורם הרווחה היה אדם חרדי או אישה חרדית. כן, זה לא קשור. כל קהילה יש לה את ההמצאות שלה. למשל, אדמו"ר קרלין מבקש לדבר עם המשפחות. אחרי שיש התערבות סוציאלית, אחרי שיש רווחה, הוא

מבקש לדבר עם עובדת סוציאלית, ודרכה הוא מעביר אישורים או כאלה דברים. כן, עד כדי כך. כי עובדים סוציאליים צריכים לעבוד עם הקהילה. כשצריכים לעבוד עם הקהילה, אין להם ברירה אלא לעבוד עם הכללים שלה... הכל עובר בסוף דרך הרבנים, אין הפרדה".

נ', עורכת דין וחוקרת של התחום, מספרת בריאיון שנערך לצורך כתיבת נייר זה כי גם מוסדות החינוך מגוייסים לצורך מסע הלחץ על ההורה היוצא בשאלה:

"בתיקים האלה, הסכסוך כבר לא מתנהל בין שני בני הזוג אלא מופקע לקהילה. אז מה שקורה זה שמוסדות חינוך הם חלק מהכלים שהקהילה משתמשת בהם נגד היוצא. מה זה אומר? זה אומר, מעבר למסרים שמועברים לילד, שיש גם אי שיתוף בקבלת החלטות של ההורה היוצא. את יודעת כמה תיקים יש של הורים של ילדים שרשמו אותם למוסד חינוכי בלי הסכמה של צד אחד? אנחנו לא מפקחים על זה. איך זה בא לידי ביטוי? לא נותנים להורה היוצא לפעמים להיכנס לשטח בית הספר, שזה אסור לפי חוזר מנכ"ל. גם בבחירת מסלול חינוך, לא נותנים להם לקחת חלק באסיפות הורים, לא מספרים להם על קיום האסיפות בכלל. נגיד יש ערבי אבות ובנים, אימהות ובנות... כל מיני דברים כאלה, לא מזמינים את ההורה הרלוונטי לדבר הזה".

המצב כיום הוא כי במקרים של גירושין, תוך שאחד מבני הזוג חדל להיות חרדי, הסכסוך בין בני הזוג עובר בפועל לניהול על ידי הקהילה, אשר משתמשת גם במוסדות חינוך ככלי נגד ההורה הסורר מבחינתה.

סיכום ביניים

מחלקות לשירותים חברתיים תהיינה, מעצם טיבן, השתקפות של החברה שבה הם ממוקמות. אין אפוא כל הפתעה ואין כל רע בכך שלשכות הרווחה בערים ובשכונות חרדיות נראות שונה מאשר לשכות דומות בערים חילוניות, ציוניות־דתיות או ערביות. עם זאת, אין אפשרות לתת לגיטימציה למקרים שבהם מתקיימת חבלה מכוונת בעבודתם המקצועית של העובדים

הסוציאליים, בוודאי כשזו באה על חשבון שלמותם הנפשית ובריאותם של ילדים.

כפי שראינו, בלשכות הרווחה שביישובים חרדיים קיימת התערבות נרחבת באופי ובטיב עבודתן של עובדות סוציאליות, כאשר שיקולים זרים משורבבים אל תוך הליך הטיפול. דוגמה מרכזית ומוחשית לכך ניתן לראות במקרי גירושין שבהם אחד ההורים יוצא מהחברה החרדית או מפסיק לשמור מצוות. במקרה כזה מתגייסת הקהילה כולה, ובכללה עסקנים, רבנים ואף רשויות העיר, על מנת לדחוק את ההורה הסורר מבחינתם החוצה, להפרידו מילדיו, תוך גרימת נזק ליחסי ההורה וילדיו, ובכך נזק לבריאותם הנפשית של הילדים.

ניכר כאן מנגנון מסועף שמטרתו שליטה פנימית בחברי הקהילה החרדית, תוך התעלמות מצרכיהם ורצונותיהם של פרטים מבוגרים בקהילה, ואף תוך הסבת נזק לילדי הקהילה. לשכות הרווחה ברשויות החרדיות הופכות לכאורה לממלכה אוטונומית עם חוקים משלה, שבה מתעלמים משנים של מחקר פסיכולוגי וסוציולוגי ומאמצים סטנדרטים זרים, בלתי מקצועיים, בטיפול בחברי הקהילה ובילדיהם. חמור מכל: רשויות מדינת ישראל משתפות פעולה עם הפרקטיקה הזו, אם מיוזמתן כאשר מדובר ברשויות החרדיות עצמן, ואם בהתעלמות או בשתיקה כאשר מדובר במשרד הרווחה ובגורמים מקצועיים רלוונטים. המצב הזה חייב להיפסק.

פרק ג: תוכניות ייעודיות לחרדים בצה"ל

מדי שנה מתגייסים לצה"ל מאות בוגרים של מערכת החינוך החרדית. חלקם משרתים ביחידות המיועדות לחרדים, בעוד אחרים משתלבים ביחידות כלל-צה"ליות. המסגרת החרדית הנפרדת כוללת מספר מסלולים. "חטיבת חשמונאים" היא החטיבה החרדית הראשונה שנועדה למסלול לוחמה. נוסף אליה, קיימים מסלולי לוחמה נפרדים המיועדים ללוחמים חרדים עם תנאים מותאמים ביחידות קיימות, כמו "נצח יהודה" (גדוד 97) בחטיבת כפיר, "פלוגת תומר" בגבעתי, "פלוגת חץ" בצנחנים ועוד. מלבד מסלולי הלוחמה ישנם מסלולים רבים של תומכי לחימה ותפקידים עורפיים המותאמים גם הם לחייל

"לשכות הרווחה
ברשויות החרדיות
הופכות לכאורה
לממלכה אוטונומית
עם חוקים משלה,
שבה מתעלמים
משנים של מחקר
פסיכולוגי וסוציולוגי
ומאמצים סטנדרטים
זרים, בלתי
מקצועיים, בטיפול
בחברי הקהילה
ובילדיהם."

החרדי.⁴ אף אחד מהמסלולים המעורבים לא מוצעים לנשים חרדיות בגילאי גיוס.

מרבית החיילים במסלולים האלה מבוגרים באופן יחסי, רובם מעל גיל 22, וכבר נשואים. בהתאם, אלה מקבלים לרוב הטבות מיוחדות, כמימון מלא של לימודים ותשלומי משפחה בסך כמה אלפי שקלים בחודש. נוסף על כך מפעיל צה"ל תוכניות שונות המיועדות למתגייסים המגיעים מתוך הציבור החרדי. התוכניות האלה מנוהלות על ידי מנהלת החרדים הצבאית שמכונה מח"ץ. יחידה זו מפקדת על שילוב חרדים בצה"ל, ומהווה את הסמכות המקצועית בכל הנוגע לגיוס ולהתאמת יוצאי החברה החרדית בצבא.

מח"ץ הוקמה בסוף שנת 2017 על מנת, כהגדרתה העצמית, לספק "מענה מוסדר בנושא שירות החרדים בצה"ל לציבור החרדי, גופים אזרחיים ולאגפים ולזרועות בצה"ל".⁵ המנהלת, שבראשה עומד סא"ל הרב אמיר זוזוט, שייכת לחטיבת תכנון ומנהל כח האדם (חתומכ"א) והיא נמצאת תחת פיקוד אנף כוח האדם. תפקידי המנהלת הם קביעת מדיניות גיוס ייעודית לחרדים; פיתוח מסלולי הכשרה ייחודיים לחיילים חרדים תוך שילוב תכנים תורניים ומקצועיים; ותמיכה בחיילים חרדים לאורך שירותם הצבאי, תוך סיפוק צרכיהם הדתיים.

"מדור מדיניות והכשרות" במנהלת מציע תוכניות הכשרה ייעודיות ליוצאי החברה החרדית. המדור מפעיל את פרויקט שנת מעו"ף (מצוינות, עתיד ופיתוח אישי) אשר במסגרתו חיילים יוצאי החברה החרדית עוברים, כלשון המדור, "קורסים מקצועיים לקראת שיבוץ לתפקיד בצה"ל או השלמת השכלה לקראת השחרור והכנה לאזרחות בהתאם למסלול שירותם תחת מכללות אזרחיות המתואמות לאורך החיים החרדי".⁶

בפועל מדובר בקורסים המיועדים לפצות על הפער בידע ובהשכלה שאיתו מגיעים צעירי החרדים לצה"ל. לכאורה, קורסים כאלה היו אמורים להיות מוצעים לכל המתגייסים יוצאי החברה החרדית, שסובלים באופן מובן מאותו הפער. אך כפי שהמחקר הנוכחי מגלה – לא כך הדבר.

4 לפירוט של מגוון המסלולים ראו אתר משרד הביטחון <https://9779.mod.gov.il/programs>

5 ראו אתר מנהלת החרדים הצבאית <https://minhelet-haredim.co.il/about>

6 שם.

כך, למשל, במהלך שמונת החודשים האחרונים לשירות, חיילים יוצאי החברה החרדית מבצעים "פרק משימה". משמעות הדבר היא שהחיילים יוצאים ללמידה אקדמית (במכון לב, למשל), והחייל יכול לבחור בין מספר מסלולי השכלה, לרבות השלמת בגרויות, קורסי הכשרה מקצועית ומכינה ומסלול הנדסאי. אלא שאם מישהו יוצא בשאלה הוא מסולק מהמסלול, וכך הוא מפסיד את אותם שמונת חודשי לימוד שלהם היה זכאי מלכתחילה.

בשנים האחרונות חל שיפור במדיניות הצבא, המאפשר כיום לכלל בוגרי החינוך החרדי המשרתים ביחידות צה"ל, ולא רק במסלולים נפרדים (הדורשים הקפדה על ההלכה וניהול אורח חיים חרדי), להיות זכאים לשירות לפרק משימה. פרק המשימה של יוצאי החינוך החרדי שאינם עוד חרדים נקבע לארבעה חודשים, כלומר מחצית מהזמן שניתן לחיילים שנשארים חרדים. כמו כן, אין בצה"ל גוף המוודא שהחייל יקבל את חודשי הלימודים האלה אם הוא לא מודע שעליו לדרוש זאת. מטרת האפליה הזו היא לעודד שמירת מצוות ולדאוג שכמה שיותר חיילים יישארו חרדים – בין אם הם רוצים בכך ובין אם לאו.

על פי אדם ששירת במדור שילוב חרדים בצה"ל:

"יש תפיסה בקרב מפקדים, או לפחות הייתה, שאם הם יעזרו ליוצאים, החרדים לא יבואו. כאילו שזה בא על חשבונם. [לכאורה אם] עזרנו והתאמנו את המסגרת ליוצאים בשאלה אנחנו ליברליים מדי וגמישים מדי וזה לא בא יחד עם הגבולות הברורים של מי שמבקש להישאר חרדי בצבא... בפועל באמת הייתה אפליה כלפי היוצאים, כמו בעניין פרק המשימה. יש בשנים האחרונות שינוי כלפיהם ועשייה בתחום הזה, כשפירוק המנהלת זה צעד אחד בכיוון".⁷

האפליה כלפי היוצאים בשאלה באה לידי ביטוי גם בממדים שונים של התוכניות עצמן. ש', שהשתתף בתוכנית "קודקוד" (תוכנית להכשרת מתכנתים יוצאי הציבור החרדי, עבור השתלבות פוטנציאלית ביחידה 8200), מספר כי

7 שם הדובר שמור. הריאיון נערך ב־10 בנובמבר 2024.

"פרק המשימה של יוצאי החינוך החרדי שאינם עוד חרדים נקבע לארבעה חודשים, כלומר מחצית מהזמן שניתן לחיילים שנשארים חרדים. כמו כן, אין בצה"ל גוף המוודא שהחייל יקבל את חודשי הלימודים האלה אם הוא לא מודע שעליו לדרוש זאת. מטרת האפליה הזו היא לעודד שמירת מצוות ולדאוג שכמה שיותר חיילים יישארו חרדים – בין אם הם רוצים בכך ובין אם לאו."

בכל שלב בתוכנית היו משתתפיה מחוייבים להתלבש כחרדים (מכנסיים שחורים, חולצה לבנה וכו'). כמו כן, על פי ש', לא היו מאפשרים למשתתפי התוכנית לרדת לחדר האוכל הכללי גם אם רצו והיו מביאים מזון לכיתת התוכנית, לא היו מאפשרים להשתמש בחדר הכושר, והיתה חובה להשתתף בשיעורי תורה יומיים. עוד מספר ש' שכשהביע חוסר רצון להגיע עם הלבוש החרדי, איימו עליו שיורחק מהתוכנית. על פי ש', במסמך המצורף שהתבקש לחתום עליו עם התקבלותו לתוכנית נכתב כי חובה לשמור על הכללים האלה.

גם בריאיון הקבלה, על פי ש':

"הושיבו אותי מול שלושה חבר'ה ושאלו שאלות מכשילות: האם אתה מגדיר את עצמך חרדי? היית מעדיף תוכנית כזה לחילונים? ידעתי שאם אני עונה להם אני מסתכן בהרחקה מהתוכנית. כי אין באמת תוכנית חלופית שיכולה להיות רלוונטית למי שגדל בפערי ההשכלה של החברה החרדית".⁸

ניכר כי יש כאן מנגנון המכוון לשמר את זהותם החרדית של המתגייסים, גם אם הם לא מעוניינים בכך.

באופן מובן מתמודדים היוצאים בשאלה עם פערים דומים לחרדים בתחום ההשכלה והמיומנויות, אך ללא כוח פוליטי שדואג להם וללא תוכניות שמותאמות אליהם. על פי אסף מלחי, חוקר בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה בתוכנית החברה החרדית בישראל, היוצאים בשאלה מתקשים להשתלב בתוכניות החרדיות, מאחר שהן מותאמות לערכים ולצרכים שאינם רלוונטיים עבורם, והם מתקשים למצוא מסגרת שתענה על צרכיהם, מפני שתוכניות אלטרנטיביות אינן כמעט בנמצא. כך, על פי מלחי, נוצר מצב שבו יוצאים בשאלה לא נהנים מתוכניות שיכולות לסייע להם בהשלמת פערי ההשכלה והכישורים ולהכין אותם לשירות הצבאי ולחיים האזרחיים.⁹

בפועל, לפנינו מנגנון לשליטה בשמירת המצוות והזהות החרדית של מתגייסים צעירים, המיושם לא על ידי החברה החרדית עצמה אלא על ידי צבא ההגנה לישראל. במילים אחרות, צה"ל משמש ככלי לכפייה דתית עבור

8 שמו המלא שמור. הריאיון ערך ב־15 באוגוסט 2024.

9 הריאיון עם אסף מלחי נערך ב־5 בנובמבר 2024.

"לפנינו מנגנון
לשליטה בשמירת
המצוות והזהות
החרדית של
מתגייסים צעירים,
המיושם לא על ידי
החברה החרדית
עצמה אלא על ידי
צבא ההגנה
לישראל. במילים
אחרות, צה"ל משמש
ככלי לכפייה דתית
עבור ההנהגה
החרדית, זאת על
מנת לשמר את
הזהות החרדית על
פי תפיסת הרבנים."

ההנהגה החרדית, זאת על מנת לשמר את הזהות החרדית על פי תפיסת הרבנים.

בעוד ניתן להבין מדוע בתוכניות לחרדים יש רצון לשמור על אווירה "תורנית", הרי שאי־אפשר להצדיק אפליה בין יוצאי החברה החרדית שמעוניינים להישאר חרדים ובין אחרים שאינם מעוניינים בכך. צה"ל לא אמור לפקח על מידת דתיותם של החיילים, ובוודאי לא להגביל את מעשיהם ולכפות עליהם שמירת מצוות. צה"ל גם לא אמור להפלות בין חיילים על פי מידת שמירת המצוות שלהם.

בחודשים הקרובים עתידה מח"ץ להיסגר ולעבור לחטיבת תכנון ומנהל כוח אדם לאחר שהתגלו ליקויים חמורים ביחידה ודיווחים שקריים בעניין אחוז המתגייסים. על פי העיתונאי יואלי ברים בדיווח בגלי צה"ל (11.11.2024), בצה"ל מביעים "אכזבה מביצועי מנהלת החרדים בצה"ל שלא הצליחה לעמוד ביעדים ולהביא חרדים לצבא",¹⁰ ואילו סא"ל אביגדור דיקשטיין, חסיד חב"ד, יהיה אמון על פירוק המנהלת והטמעת גיוס החרדים בשלל מסלולי הצבא. הדבר מתרחש לאחר שדו"ח ועדת נומה (צוות הבדיקה לנתוני גיוס החרדים בצה"ל, בראשות האלוף (במיל) רוני נומה) קבע כי חלק מאנשי המנהלת זייפו נתוני גיוס חרדים, וכן שחלק מהמינויים במנהלת אינם מקצועיים. פירוק מח"ץ והעברת סמכויותיה לחטיבת תכנון ומנהל כוח אדם הוא הזדמנות לתקן את העוול שנעשה ליוצאי החברה החרדית שאינם מעוניינים להישאר חרדים. על הצבא לאפשר לכל מתגייס את מירב החירות לבחור אם לקיים מצוות, אם לאו. על צה"ל לפתוח תוכניות שוות ומקבילות ליוצאי החברה החרדית שמעוניינים להמשיך להיות חרדים, ולכאלה שאינם מעוניינים בכך.

סיכום ביניים

צה"ל מפעיל מסלולים ייעודיים למתגייסים חרדים הכוללים תנאים מיוחדים, כגון מסגרות לוחמות נפרדות, הכשרות מותאמות והטבות כלכליות

10 ראו גם בעמוד האישי של יואלי ברים ברשת x (11.11.2024) https://x.com/yoeli_brim/status/1855845747977007525

משמעותיות. התוכניות האלה מופעלות על ידי מנהלת החרדים בצה"ל, ומיועדות לשלב חרדים תוך שמירה על אורח חייהם הדתי. עם זאת, לצד המטרה המוצהרת של שילוב החרדים בצה"ל, ניכר כי מנגנוני המסלולים החרדיים פועלים לשימור זהותם הדתית של המתגייסים, גם כאשר הם מבקשים לנטוש את אורח חייהם החרדי. דוגמה מובהקת לכך היא מדיניות "פרק המשימה", אשר מעניקה לחיילים חרדים שמונה חודשי לימוד אקדמי, אך מקצצת תקופה זו לחצי ואף שוללת לחלוטין את ההטבה מחיילים היוצאים בשאלה.

כמו כן, צה"ל מגביל בפועל את חירותם של חיילים יוצאי החברה החרדית על ידי כפיית סממנים דתיים בתוכניות מסוימות, דוגמת חובת לבוש חרדי, השתתפות בשיעורי תורה והגבלות על שימוש במתקנים משותפים. מצב זה משקף תפיסה שלפיה גיוס חרדים לצה"ל אינו רק עניין ביטחוני אלא גם כלי לשימור הזהות הדתית, ולמעשה מאפשר לממסד החרדי לכפות אורח חיים דתי דרך המערכת הצבאית. אפליה זו כלפי יוצאים בשאלה אינה מקרית, אלא תוצאה של גישה מכוונת ששלטה במדיניות גיוס החרדים משך שנים, תוך גיבוי של גורמים פוליטיים ודתיים.

בעקבות גילויי כשלים חמורים, זיופי נתונים ואי־עמידה ביעדי הגיוס, הוחלט לפרק את מח"ץ ולהעביר את סמכויותיה לחטיבת תכנון ומנהל כוח אדם. שינוי זה מהווה הזדמנות לתקן את העיוותים וליצור מערכת שוויונית יותר, שבה כל חייל יוצא החברה החרדית יוכל לבחור את דרכו ללא כפייה דתית וללא הגבלות מלאכותיות. כדי להבטיח זאת יש לקדם תוכניות מותאמות ליוצאים בשאלה, ולהפסיק את השימוש במשאבי הצבא ככלי לפיקוח על זהותם הדתית של המתגייסים.

סיכום

מדינת ישראל מאפשרת, ולעיתים אף מעודדת, מנגנוני שליטה פנימיים של החברה החרדית, תוך עצימת עין, שיתוף פעולה אקטיבי או חקיקה שמעניקה להם תוקף רשמי. תחת ההגנה על האוטונומיה של אזרחיה והשמירה על זכויות

הפרט, המדינה פועלת לא פעם כמערכת המגבה ומאפשרת לקבוצות דתיות כוחניות לכפות את מרותן על חברי הקהילה, אזרחי ישראל, גם כאשר הדבר פוגע בזכויותיהם הבסיסיות. השליטה בשוק הסלולר הכשר, המעורבות של רבנים ועסקנים בקביעת מדיניות הרווחה בערים חרדיות והתוכניות הצבאיות שמשמרות זהות חרדית בניגוד לרצון החיילים – כל אלה אינם רק סממנים של קהילה מסורתית השומרת על אורחות חייה, אלא ביטויים של מערכת משומנת של פיקוח וכפייה, שהמדינה מעניקה לה גיבוי חוקי ומוסדי.

השליטה החרדית באמצעי התקשורת, באמצעות חסימת קווים ומניעת גישה למידע, נתמכת על ידי המדינה בכך שהיא מאפשרת ל"ועדת הרבנים לענייני תקשורת" לקבוע אילו מספרים ייחסמו ואילו יישארו פתוחים, תוך יצירת מציאות שבה מאות אלפי אזרחים אינם יכולים להשתמש בשירותים בסיסיים. גם בשדה הרווחה מעניקה המדינה אוטונומיה מוחלטת לרשויות המקומיות החרדיות המאפשרות לעסקנים ולרבנים להתערב בהחלטות גורליות לגבי ילדים והורים במצבי גירושין ובמצבים אחרים. לא מדובר רק בבעיה של נורמות קהילתיות נוקשות, אלא במערכת שלמה שבה המדינה מעבירה אחריות ממלכתית לידיים פרטיות ואינטרסנטיות, תוך התעלמות מהשלכותיה על חייהם של פרטים.

אפילו בתחום הצבאי מתברר כי צה"ל עצמו פועל ככלי לשימור הזהות החרדית של מתגייסים, גם בניגוד לרצונם. העובדה שחיילים המוגדרים "חרדים" זוכים להטבות מיוחדות, בעוד יוצאים בשאלה מוזרים מתוכניות הכשרה והשכלה, מצביעה על כך שהצבא אינו רק מאפשר שליטה חרדית פנימית, אלא אף ממסד אותה באמצעות משאבי המדינה. החסמים שמוטלים על חיילים שאינם מעוניינים להישאר חרדים, כמו הדרישה ללבוש חרדי בתוכניות צבאיות או קיצור מסלולי הלימודים שלהם, הם הפרה של עקרון השוויון ופגיעה בזכותם לחופש דת.

המצב הנוכחי אינו תקין וחייב להשתנות. מדינת ישראל אינה יכולה להמשיך לפעול כמתווך פסיבי בין קבוצות כוחניות לפרטים הפגיעים שבתוכן, ובוודאי אינה יכולה להעניק סמכות מוחלטת למערכות שליטה המונעות בחירה חופשית ואת זכות יציאה. יש הכרח בהתערבות ממשלתית שתבטיח פיקוח

"מדינת ישראל
מאפשרת, ולעיתים
אף מעודדת, מנגנוני
שליטה פנימיים של
החברה החרדית,
תוך עצימת עין,
שיתוף פעולה
אקטיבי או חקיקה
שמעניקה להם תוקף
רשמי. תחת ההגנה
על האוטונומיה של
אזרחיה והשמירה על
זכויות הפרט,
המדינה פועלת לא
פעם כמערכת
המגבה ומאפשרת
לקבוצות דתיות
כוחניות לכפות את
מרותן על חברי
הקהילה, אזרחי
ישראל, גם כאשר
הדבר פוגע
בזכויותיהם
הבסיסיות."

על רשויות הרווחה בערים חרדיות, תפסיק את השליטה הרבנית בשוק התקשורת ותסיר את האפליה במערכת הצבאית. הדבר מצריך בראש ובראשונה אכיפה של החוק הקיים והקפדה על מנהל תקין, ומעבר לכך חקיקה יעודית מצומצמת, כגון הרפורמה שביקש לקיים שר התקשורת לשעבר, יועז הנדל, ופתיחת תוכניות שוויוניות לחיילי צה"ל.

על המדינה לאפשר לקהילות מיעוט לנהל את עצמן באוטונומיה המקסימלית האפשרית ולשמר את אורחות חייהן ומנהגיהן. עם זאת, חוקי המדינה צריכים להגן על אזרחיה מפני כפייה דתית ולא לשמש כלי בידי קהילות שמטרתן לשמר את נאמנותם של חבריהן בכל מחיר. יש לדרוש מהמדינה לפעול למען חירות הפרט ולאכוף את חופש הדת והמצפון של אזרחיה, במקום לחזק את מנגנוני הפיקוח והכפייה של החברה החרדית.

"על המדינה לאפשר

לקהילות מיעוט

לנהל את עצמן

באוטונומיה

המקסימלית

האפשרית ולשמר

את אורחות חייהן

ומנהגיהן. עם זאת,

חוקי המדינה צריכים

להגן על אזרחיה

מפני כפייה דתית

ולא לשמש כלי בידי

קהילות שמטרתן

לשמר את נאמנותם

של חבריהן בכל

מחיר. יש לדרוש

מהמדינה לפעול

למען חירות הפרט

ולאכוף את חופש

הדת והמצפון של

אזרחיה, במקום

לחזק את מנגנוני

הפיקוח והכפייה של

החברה החרדית."

רשימת מקורות

- אבו, א' (12.11.2019). [כך מפקירה המדינה את התחרות בשוק הסלולר בידי הרבנים](#). כלכליסט.
- אבו, א' (23.1.2020). [היעדר הפיקוח על הטלפונים הכשרים נמשך: קווי חירום לעזרה נפשית נחסמו](#). כלכליסט.
- אבישר בן חורין, ל' (2.2.2022). [הסרת חסמים תחרותיים בשירות "קו כשר" – שימוע](#). מדינת ישראל: משרד התקשורת – לשכת המנכ"לית.
- אטינגר, י' (3.2.2007). [הרב אלישיב: בתי"ס חרדיים לא יקבלו תלמידים שלהוריהם אין סלולרי כשר](#). הארץ.
- בן שלמה, ש' וגולני רייך, ע' (אוגוסט 2024). [פיתוח פרוטוקול התערבות טיפולי בסכסוכי גירושין בעצימות גבוהה כשאחד מבני הזוג עזב את החברה החרדית ולזוג יש ילדים](#). דוח מחקר בנושא פיתוח פרוטוקול התערבות.
- גרינווד, ח' (3.9.2019). [הקווים הכשרים: ש"ס נחסמו, יהדות התורה לא](#). ישראל היום.
- הורוביץ, נ' (2018). [יציאה בשאלה: סיכון, סיכוי ומדיניות חברתית](#). יוצאים לשינוי.
- וייס, א' (6.4.2019). [נחסמו קווי טלפון לקמפיין של פייגלין](#). News 1: מחלקה ראשונה.
- טוקר, נ' (25.6.2024). [הציבור החרדי מתנגד, אבל הח"כים דוחפים לשליטת הקיצוניים בסלולר](#). TheMarker.
- כץ, כ' (ינואר 2020). [סכסוכי גירושין בעצימות גבוהה בקרב יוצאים בשאלה והקהילה החרדית \(דוח מחקר\)](#). יוצאים לשינוי ועמותת הלל יוצאים בשאלה.
- פרידמן, ש' (ספטמבר 2020). [שוק הסלולר הכשר: מחור שחור לאסדרה מאוזנת \(הצעה לסדר 34\)](#). המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- פרץ, ג' (13.4.2021). [ביהמ"ש נתן צו פירוק לעמותת ועדת הרבנים לענייני תקשורת](#). גלובס.
- רוזנברג, ח', בלונדהיים, מ' וכץ, א' (2016). "שוברי החומות": פיקוח, גבולות והמערכה על "הסלולרי הכשר" בחברה החרדית. [סוציולוגיה ישראלית](#) יז, 116–137.

Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford University Press.

Nadan, Y. et al. (2021). High Intensity Parental Dispute in the Jewish Ultra-Orthodox Community in Israel: Perspectives of Social Workers and Disaffiliated Parents. *Children and Youth Services Review* 120, 105726.

The Rubinstein Center for Constitutional Challenges is the first of its kind globally, dedicated to addressing the most pressing constitutional challenges facing Israel and the Western world, and proposing ways to confront them. The center was founded thanks to the contribution of Prof. Amnon Rubinstein z"l, Israel Prize laureate in legal research and former Minister of Education.

No portion of this document may be reproduced, copied, photographed, recorded, translated, stored in database, broadcast, or transmitted in any form or by any means, electronic, optical, mechanical, or otherwise. Commercial use in any form of the material contained in this document without the express written permission of the Rubinstein Center for Constitutional Challenges is strictly forbidden.

Editing and design: Adv. Shachar Friedman

**All rights reserved to the Rubinstein Center for Constitutional Challenges,
Reichman University**

Rubinstein Center for Constitutional Challenges

8 University Street, Herzliya | Tel: +972-9-9527272

Website : <https://www.runi.ac.il/research-institutes/law/rccc>

**The views expressed in this policy paper do not necessarily reflect those of the
Rubinstein Center for Constitutional Challenges**

Mechanisms of Social Control in Ultra-Orthodox Society

Tomer Persico

This policy paper seeks to expose several internal mechanisms of control employed within ultra-Orthodox society to restrict the autonomy of its members, often with the consent, and at times even the cooperation, of the State of Israel. The paper focuses on three primary mechanisms of control: Control over information and communication; Institutional and legal control; Occupational and military control – through designated military service tracks. While diversity and tolerance hold great value, and while it is justified in a multicultural, democratic, and liberal society to ensure the means by which minority groups preserve their unique identity, there is no legitimacy for the state to wield its power in order to restrict the autonomy of minority members at the demand of that minority group itself. As this paper demonstrates, however, the State of Israel has adopted a policy that legitimizes and even encourages the internal mechanisms of control within Ultra-Orthodox society, whether through deliberate disregard, active cooperation, or legislation granting these mechanisms formal legal authority.

Policy Paper no. 2 – September 2025
